

FRAGMENTI O DJELOVANJU KOMISIJE ZA ISTARSKA PITANJA PRI PREDsjedNIŠTVU NARODNE VLADE HRVATSKE TIJEKOM 1945. GODINE

Nenad BUKVIĆ
Hrvatski državni arhiv
Zagreb, Marulićev trg 21
nbukvic@arhiv.hr

UDK 005.92:341.238]
(497.57)“1945“(093)
Stručni rad
<https://doi.org/10.31726/via.27.8>

U članku se opisuje djelatnost Komisije za istarska pitanja pri Predsjedništvu Narodne vlade Hrvatske i arhivsko gradivo nastalo ili prikupljeno njenim djelovanjem tijekom 1945. godine. Gradivo se čuva u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu i oblikovano je u zasebni arhivski fond (HR-HDA-1165). Preuzeto je po službenoj dužnosti od Ureda za opće poslove Vlade Republike Hrvatske i Hrvatskoga državnog sabora 1998. godine. Iako je riječ o manjoj količini gradiva (jedna arhivska mapa), ono predstavlja vrijedan izvor za istraživanje tema u svezi s organizacijom vlasti i svakodnevnoga života u Zoni B, tj. dijelu Istre koji je temeljem Beogradskoga sporazuma od 9. lipnja 1945. o privremenoj podjeli graničnoga područja Jugoslavije i Italije na dvije okupacijske zone stavljen pod jugoslavensku vojnu upravu.

Ključne riječi: arhivsko gradivo, povijesni izvori, povijest institucija, Istra, Komisija za istarska pitanja, Narodna vlada Hrvatske, talijansko-jugoslavenski odnosi

Keywords: archives, historical sources, history of institutions, Istria, Commission for Istrian Issues, People's Government of Croatia, Italy-Yugoslavia relations

Parole chiave: materiale archivistico, fonti storiche, storia delle istituzioni, Istria, Commissione per le questioni istriane, Governo popolare della Croazia, relazioni tra Italia e Jugoslavia

Uvod

Opće je poznato da su Rapallskim ugovorom, koji su 12. studenoga 1920. potpisali predstavnici Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, od hrvatskih zemalja Italiji pripali »cijela Istra (osim Kastva i Krka) te otoci Cres i Lošinj s obližnjim manjim otočićima, a u Dalmaciji Zadar s užom okolicom i otoci Lastovo i Palagruža s nekim manjim otočićima i kamenim grebenima.«¹ U razdoblju Drugoga svjetskog rata i »vrlo kompleksnog prepleta

¹ Marjan DIKLIĆ, »Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. 53 (2011.), str. 232; usp. Nevio ŠETIĆ, »Prvi narodni zastupnici iz Istre u Hrvatskom saboru u Zagrebu 1947. godine«, *Društvena istraživanja*, vol. 16, br. 6 (92) (2007.), str. 1221.

međunarodnih odnosa² tijela antifašističkoga partizanskog pokreta donijela su nekoliko odluka koje će, pokazat će se kasnije, dovesti do vraćanja tih krajeva matičnoj zemlji Hrvatskoj. Okružni narodnooslobodilački odbor za Istru donio je 13. rujna 1943. odluku o odcepljenju Istre od Italije i njezinu priključenju Hrvatskoj (Pazinska odluka o sjedinjenju s domovinom). Takav stav o teritorijalnoj cjelovitosti potvrdio je i Izvršni odbor ZAVNOH-a odlukom od 20. rujna 1943. o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj. Ta je, pak, odluka ZAVNOH-a potvrđena na Drugome zasjedanju AVNOJ-a 30. studenoga 1943., koji je kao predstavnik suvereniteta svih naroda Jugoslavije bio mjerodavan za rješavanje međudržavnih odnosa i pokretanje pitanja novoga razgraničenja Jugoslavije s Italijom.³ U međunarodnopravnome smislu stvarni je suverenitet Jugoslavije nad tim teritorijem potvrđen Ugovorom o miru s Italijom u Parizu 10. veljače 1947., a koji je stupio na snagu 15. rujna te godine. Status je Slobodnoga teritorija Trsta (STT) pritom ostao neriješen, sve do Londonskoga memoranduma o suglasnosti iz 1954., odnosno konačno do Osimskoga sporazuma iz 1975. godine.⁴

Od lipnja 1945. do stupanja na snagu Pariškoga mirovnog ugovora iz 1947. područje Istre još je uvijek, dakle, u međunarodnopravnome smislu bilo dijelom talijanske države i njezine suverenosti (bez efektivnosti vršenja vlasti) i najvećim dijelom pod privremenom okupacijskom upravom jugoslavenske vojske. Takvo je stanje bilo rezultat dvaju sporazuma na koje je nova jugoslavenska vlast morala pristati, a koji su trebali privremeno regulirati status Istre i drugih oslobođenih područja. Prvi je Beogradski sporazum, potpisan 9. lipnja 1945. između vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, SAD-a i Velike Britanije. Ubrzo je, 20. lipnja 1945., sklopljen i Devinski sporazum (talijanski grad Duino nedaleko od Trsta) kojim su regulirani gospodarski odnosi koji su proistjecali iz Beogradskoga sporazuma te konkretizirana okupacijska prava i obveze dviju strana. Odlukama potpisanih sporazuma na teritoriju Istre te Slovenskoga primorja formirane su dvije privremene okupacijske zone Julijske krajine (talijanska regija u smislu upravno-teritorijalnoga ustroja Italije iz 1939. godine; uključivala je Goričku, Tršćansku, Riječku i Pulsku pokrajinu). Zona A (Trst s okolicom i Pula s okolicom) došla je pod savezničku vojnu i civilnu upravu, a Zona B (ostali dio Istre s tadašnjom Rijekom) pod jugoslavensku vojnu upravu.⁵

Najviše je upravno tijelo za cijeli teritorij Zone B bila Vojna uprava Jugoslavenske armije za Julijsku krajinu, Istru, Rijeku i Slovensko primorje (VUJA) koja je usklađivala

² Budislav VUKAS ml., »Glavne odrednice državnopravnog položaja Istre i vološčanskog područja od 1943. – 1947. Uz 60-u obljetnicu stupanja na snagu Mirovnog ugovora s Italijom (15. rujna 1947. – 15. rujna 2007.)«, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, vol. 2-3 (2007. – 2008.), str. 106.

³ Hodimir SIROTKOVIĆ, *ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: rasprave i dokumenti*, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 230; usp. Nenad BUKVIĆ, *Privid demokracije: Sabor u prvim godinama komunističke Hrvatske (1945. – 1953.)*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2018., str. 144.

⁴ Vidi opsežnije: Vladimir IBLER, »Pariški mirovni ugovor s Italijom od 10. veljače 1947.«, *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu*, vol. 15 (2008.), str. 47–52; SIROTKOVIĆ, *ZAVNOH...*, str. 232.

⁵ Vidi opsežnije: VUKAS ml., »Glavne odrednice državnopravnog položaja Istre...«, str. 116–118; Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ, »Uspostava i organizacija civilnih i vojnih vlasti u poslijeratnoj Rijeci«, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, vol. 6-7 (2011. – 2012.), str. 164–165.

i pratila rad narodnih odbora na tom području (Pokrajinski narodni odbor za Slovensko primorje, Gradski narodni odbor Rijeka i Oblasni narodni odbor za Istru s pripadajućim kotarskim, gradskim i mjesnim narodnim odborima).⁶ Iako fragmentaran, vrijedan izvor za istraživanje tema u svezi s organizacijom nove jugoslavenske vlasti u Zoni B predstavlja arhivsko gradivo Komisije za istarska pitanja pri Predsjedništvu Narodne vlade Hrvatske iz druge polovice 1945. godine. Ta je Komisija započela s radom u lipnju 1945. kao tijelo koje će pružati podršku u radu Oblasnom narodnom odboru za Istru i drugim lokalnim tijelima vlasti te biti posrednikom prema Narodnoj vladi Hrvatske, ministarstvima i drugim tijelima na republičkoj razini u svezi s rješavanjem pitanja oko nacionalnih, kulturnih i gospodarskih interesa hrvatskoga dijela Istre.

O osnivanju i aktivnostima Komisije za istarska pitanja

Po završetku Drugoga svjetskog rata najviša partijska i državna tijela u Hrvatskoj veliku su pozornost posvećivala kulturnim i gospodarskim interesima Istre te o tome donosila i konkretne mjere. I na taj su način izražavala stav o njezinoj pripadnosti matici zemlji iako u međunarodnopravnome smislu to još uvijek nije bila. Predsjednik Narodne vlade Hrvatske Vladimir Bakarić (ujedno je bio i sekretar Centralnoga komiteta KPH, tajnik JNOF-a Hrvatske i član Predsjedništva ZAVNOH-a) na sjednici održanoj 8. svibnja 1945. izvijestio je o »putu po Hrvatskom Primorju i Istri i mjerama koje je poduzeo.« Između ostaloga, predložio je održavanje tromjesečnih tečajeva za nastavnike u Istri radi upoznavanja hrvatskoga književnog jezika. O prilikama u Istri Bakarić je govorio i prilikom podnošenja izvještaja o radu Narodne vlade na drugoj sjednici četvrtoga zasjedanja ZAVNOH-a održanoj 24. srpnja 1945. u Zagrebu.⁷ Kao još jedan od primjera može se navesti zahtjev ministra poljoprivrede i šumarstva Tome Čikovića na sjednici Narodne vlade održanoj 24. rujna te godine da se Oblasnom narodnom odboru za Istru odobri sklapanje zajma za otkup 48 vagona sjemena za sjetvu. Zaključeno je da se zajam odobri preko Zemaljske banke za Hrvatsku.⁸ Stav o pripadnosti Istre i Rijeke matici zemlji te o prihvaćanju prijašnjih odluka Okružnoga narodnooslobodilačkog odbora za Istru i ZAVNOH-a izrazio je i Ustavotvorni sabor NRH usvajanjem posebne rezolucije na sjednici održanoj 29. studenoga 1946. godine. Njome se do izbora zastupnika Istre i Rijeke u Hrvatski sabor predstavnicima toga područja omogućilo sudjelovanje u radu toga najvišeg zakonodavnog i predstavničkog tijela sa savjetodavnim pravom glasa.⁹

Kako bi se aktivnosti prema Istri odvijale koordinirano i planski, u lipnju 1945. odlučeno je da se za te poslove pri Predsjedništvu Narodne vlade Hrvatske ustroji posebna služ-

⁶ Patricija ŽUŽIĆ, »Teritorijalno-administrativni ustroj na području današnje Istarske županije za razdoblje od 1945. do 1990. godine: prilog za izradu shematizma uprave«, *Vjesnik istarskog arhiva*, vol. 14-16 (2007. – 2009.), str. 191.

⁷ Nenad BUKVIĆ (ur. i prir.), *Zapisnici Vlade Narodne Republike Hrvatske 1945. – 1953.*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2018., str. 29.

⁸ BUKVIĆ (ur. i prir.), *Zapisnici Vlade...*, str. 37.

⁹ HR-HDA-1081. Sabor Socijalističke Republike Hrvatske. 3.2. Zapisnici sjednica Ustavotvornoga sabora NRH. Zapisnik druge sjednice, održane 29. studenoga 1946., kut. 2.

ba.¹⁰ Prema sačuvanom nacrtu Odredbe (nacrt je nedatiran i nepotpisan), prvotni je plan bio da to bude Ured za Istru pri Predsjedništvu Vlade Federalne Države Hrvatske. Zadatak bi takvoga Ureda bio »da bude posrednik između Glavnog odbora J.N.O.F.-e za Istru u Puli i Vlade federalne države Hrvatske i da daje inicijativu i obavještenje u svim pitanjima, koja se tiču nacionalnih, kulturnih i gospodarskih interesa hrvatskog dijela Istre.« Za svoj bi rad Ured odgovarao predsjedniku Vlade, a djelovao bi privremeno, »sve dok teritorijalna pripadnost Istre ne bude određena odlukom Mirovne konferencije.« Trebao se sastojati od osam odsjeka: općeg, prosvjetnog, sudskog, upravnog, gospodarskog, pravno-političkog, financijskog i odsjeka za propagandu. Prosvjetni je odsjek trebao brinuti za školske i kulturno-prosvjetne ustanove u Istri, nabavljati nastavna sredstva i pomagala (posebno knjige i filmove) te pronalaziti nastavno i ostalo prosvjetno osoblje koje će staviti na raspolaganje Glavnom odboru JNOF-a u Istri ili predlagati osoblje za stalno zapošljavanje u Istri mjerodavnom ministarstvu »ako i kad državna vlast Federalne Države Hrvatske bude protegnuta i na Istru.« Odsjek za propagandu trebao je prikupljati, razrađivati i objavljevati materijale putem tiska, radija i »žive riječi« (održavanjem sastanaka i zborova) s ciljem informiranja o Istri i »jačanja interesa javnosti za nju.« Posebno važnu ulogu trebao je imati Pravno-politički odsjek. Zamišljen je kao služba koja će sastavljati i podnositi prijedloge za ujednačavanje zakonodavstva u Istri s novim revolucionarnim zakonodavstvom u ostatku Hrvatske. Posebna se zadaća odnosila na to »da sakupi i razradi gradivo historijsko, statističko i etnografsko potrebno za uspješno zastupanje prava na Istru pri mirovnoj konferenciji.«¹¹

Dopisom od 8. lipnja 1945., dakle dan prije potpisivanja Beogradskoga sporazuma, obavještava se Ekonomat Predsjedništva Narodne vlade Hrvatske da je pri tom Predsjedništvu ustrojen Odjel za istarska pitanja s uredskim prostorijama u Ćirilometodskoj ulici 3 u Zagrebu te je zatražen uredski materijal »neophodno potreban za pravilno funkcioniranje tog Odjela.« No već 18. lipnja te godine Personalno odjeljenje Predsjedništva Narodne vlade Hrvatske šalje obavijest okružnim narodnooslobodilačkim odborima u Krapini, Varaždinu, Bjelovaru, Moslavini, Brodu, Osijeku, Našicama, Virovitici i Novoj Gradiški u svezi s promjenom procedure upućivanja službenika u Istru. Tom ih prilikom obavještava da je pri Predsjedništvu Narodne vlade osnovana »Komisija za istarska pitanja, koja će rješavati sva pitanja, koja se odnose na Istru i ubuduće će se ta komisija obraćati pojedinim NOO-ima, kao i drugim vlastima, za sve stvari koje se tiču Istre.«¹² S istim datumom Komisija je poslala okružnicu svim republičkim ministarstvima kojom ih obavještava o njezinu osnivanju. Istaknuto je kako se formiranje te Komisije pokazalo potrebnim »kako bi se sva istarska pitanja rješavala po jednom unaprijed smišljenom planu i dogovoru sa

¹⁰ Predsjedništvo je djelovalo kao stručni i administrativni aparat Narodne vlade Hrvatske, na čelu s predsjednikom Vlade. Imalo je više posebnih odjela, odnosno organizacijskih jedinica, čiji su se broj i nazivi mijenjali. Od 27. travnja 1951., uz ministarstva i savjete, službeno se vodilo kao jedno od tijela u sastavu Vlade Narodne Republike Hrvatske. Usp. BUKVIĆ (ur. i prir.), *Zapisnici Vlade...*, str. 14.

¹¹ HR-HDA-1165. Komisija za istarska pitanja pri Predsjedništvu Vlade Narodne Republike Hrvatske. Odredba o osnivanju Ureda za Istru pri Predsjedništvu Vlade Federalne Države Hrvatske u Zagrebu (bez datuma).

¹² HR-HDA-1165. Komisija za istarska pitanja. Okružnica Personalnoga odjeljenja Predsjedništva Narodne vlade Hrvatske od 18. lipnja 1945.

oblasnim Narodnooslobodilačkim odborom za Istru u Labinu s jedne i sa nadležnim ministarstvima s druge strane.« Kao jedan od prioriteta zadatka postavljeno je pronalaženje potrebnoga broja službenika svih struka koji će popuniti mjesta u civilnoj upravi Istre. Istaknuto je kao nužno da »se sva nadležna ministarstva pri rješavanju svih istarskih pitanja prethodno posavjetuju sa ovom komisijom. Naročito se za personalna pitanja mora prethodno zatražiti od ove komisije mišljenje, kako bi se već u početku spriječilo, da na pojedina mjesta dođu ljudi, koji po svojoj kvalifikaciji i vladanju ne bi odgovarali.« Ministarstva se obvezuje na uvažavanje mišljenja i prijedloga Komisije te žurno postupanje po njezinim zahtjevima »imajući stalno u vidu, da su istarska pitanja osebujne prirode i da se kao takova imadu i rješavati.«¹³

Financijskim planom Komisije za istarska pitanja za drugu polovicu 1945., koji je sastavljen 16. lipnja te godine, planirani su redovni rashodi za osobna primanja v.d. pročelnika, nepopunjena mjesta četiriju službenika odnosno namještenika (dva referenta, kancelar, podvornik) te za materijalne troškove (uredski materijal, ogrjev, rasvjeta, telefon, nabava inventara, stanarine, čišćenje, putni troškovi) u iznosu od 60 000 dinara. Planirani su i izvanredni materijalni rashodi u ukupnom iznosu od 270 000 dinara za troškove stanovanja i prehrane nezaposlenih osoba koje putuju na rad u Istru (100 000 dinara), nabavu knjiga, tiskovina i propagandnoga materijala (70 000 dinara) te za materijalnu pomoć i troškove liječenja siromašnih Istrana (100 000 dinara).¹⁴ Iz mjesečnih obračuna plaća od srpnja do listopada 1945. i prepiske sa službama Grada Zagreba u svezi s izdavanjem potrošačkih iskaznica i karata može se zaključiti da je u tom razdoblju Komisija imala dvoje službenika. To su bili Josip Lazarić, koji je obavljao dužnost v.d. pročelnika Komisije, i Aglaja Puhovski, koja je radila kao dnevničarka.¹⁵

Na osnovi uvida u sačuvano građivo može se zaključiti da su se dnevne aktivnosti Komisije tijekom 1945. najvećim dijelom odnosile na posredovanje u izdavanju propusnica za putovanja na područje Istre te na organizaciju i popunjavanje službeničkih mjesta u tamnošnjoj civilnoj upravi. To ilustrira dopisivanje s Odsjekom kontrole kretanja Ministarstva unutarnjih poslova, s Gradskom komisijom za zbjegove u Zagrebu, s narodnim odborima (Bjelovar, Daruvar, Ivanec, Krapina, Koprivnica, Kutina, Novi Marof, Varaždin, Vinkovci i dr.), sa Zemaljskom bankom za Hrvatsku i s drugim tijelima u svezi s izdavanjem propusnica, potvrda za besplatno putovanje i prijevoz namještaja ili davanje odobrenja za mijenjanje novca (dinara u lire). U najvećem su broju radna mjesta popunjavale osobe koje su u razdoblju talijanske vlasti između dvaju svjetskih ratova iselile te se sada vraćaju na rad u Istru. To su bili učitelji, administrativni službenici, pravnici, sudci, ekonomisti, medicinsko osoblje, veterinari, trgovci, geodetski tehničari – geometri, građevinski radnici, tesari, bravari, kovači, krojači, mehaničari i radnici drugih strukovnih zanimanja. Dio se izdanih propusnica odnosio na putovanja u razna mjesta na području Istre (Buje, Buzet,

¹³ *Isto*, Okružnica Komisije od 18. lipnja 1945.

¹⁴ *Isto*, Prijedlog budžeta Komisije za II. polugodište 1945. od 16. lipnja 1945.

¹⁵ *Isto*, Popis službenika Komisije naslovljen na Gradski narodni odbor u Zagrebu u svrhu izdavanja potrošačkih iskaznica, br. 4/45 od 18. srpnja 1945.; Mjesečni obračuni plaća za razdoblje od srpnja do listopada 1945.

Cerovlje, Cres, Cukrići, Jurdani, Kanfanar, Kaštelir, Krnica, Labin, Lindar, Mali Lošinj, Matulji, Medulin, Opatija, Pazin, Poljane, Pomer, Poreč, Premantura, Pula, Raša, Rijeka, Sušak, Sveti Lovreč, Sveti Petar u Šumi, Tinjan, Trviž, Vodice – Lanišće, Valtura, Vodnjan, Žminj i dr.) iz poslovnih ili obiteljskih razloga. Mjestimice su sačuvani i popisi, upitni obrasci i biografije (»karakteristike«) osoba koje su bile kandidati za odlazak na rad u Istru u kojima su navedeni i podatci o njihovu obiteljskom stanju te mjestu boravka i službovanja nakon iseljavanja s područja Istre. »Karakteristike« je osoba predloženih Oblasnom narodnom odboru za Istru u pravilu sastavljao Odbor Jedinostvene narodnooslobodilačke fronte Istrana u Zagrebu. Podatci se odnose na osobe koje su iz Istre preselile na druga područja unutar Hrvatske, ali i osobe koje su iselile na pojedina područja drugih jugoslavenskih republika (Ljubljana, Beograd, Kikinda i druga mjesta u Vojvodini, Tuzla, Banja Luka, Sarajevo, Skoplje, Bar) te u druge europske zemlje (npr. Albanija, Francuska, Poljska, Rusija). Mogu se pronaći i podatci o pojedinim osobama koje su preživjele boravak u logoru (Auschwitz, Ferramonti di Tarsia) i izrazile namjeru za povratak na područje Istre.¹⁶

Komisija je bila angažirana i oko opskrbe hranom te opremom i sredstvima za rad ustanova na tom području. Primjerice, dopisom od 20. kolovoza 1945. od Zemaljske uprave narodnih dobara zatražila je da se za potrebe ustanova u Istri dodijele pisaći strojevi s hrvatskim slovima, »za što postoji velika potreba jer je takvih u cijeloj Istri svega nekoliko.«¹⁷ Iz jedne se propusnice za putovanje saznaje da je preko slovenskoga naselja Rakek u studenome 1945. organiziran prijevoz jednoga vagona graha iz Hrvatske za nabavljačku zadruhu u Medulinu.¹⁸

Prijepis odabranih dokumenata

Iz dopisa od 28. lipnja 1945. godine vidljivo je kako je Komisija nastojala steći što cjelovitiji uvid u stanje na području Istre. Od tamošnjega Oblasnog narodnog odbora zatražila je dostavu podataka o administrativnoj podjeli (granicama oblasti, kotareva i općina te katastarskim i poreznim općinama), o sastavu oblasnoga odbora, kotarskih, općinskih i gradskih narodnih odbora (osobne podatke osoba koje obavljaju službe, s posebnom naznakom broja predstavnika talijanske manjine i poslova koje obavljaju), o nacionalnom i socijalnom sastavu, o stanju prosvjete unutar pojedinih administrativnih jedinica (broj osnovnih i srednjih škola sa stanjem nastavnoga osoblja, školska sprema nastavnika, broj talijanskih škola, plan daljnjega rada i potreba), o gospodarskoj situaciji (poljoprivreda, obrt, industrija, trgovina, željeznički i cestovni promet, opskrba) i o stanju sudstva (sastav sudova s naznakom broja kvalificiranih sudaca i navođenjem njihovim osnovnih osobnih podataka).¹⁹ Pregledi stanja, u smislu odgovora na taj zahtjev, u raspoloživom gradivu Ko-

¹⁶ Usp. Nenad BUKVIĆ, »HR-HDA-1165. Komisija za istarska pitanja pri Predsjedništvu Vlade Narodne Republike Hrvatske«, u: Vlatka LEMIĆ – Rajka BUĆIN (ur.), *Iseljništvo. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2015., str. 218–220.

¹⁷ HR-HDA-1165. Komisija za istarska pitanja. Dopis broj 47/45 od 20. kolovoza 1945.

¹⁸ *Isto*, Potvrda za putovanje izdana Jakovu Lazariću, broj 365/45 od 7. studenoga 1945.

¹⁹ *Isto*, Dopis Oblasnom narodnooslobodilačkom odboru za Istru od 28. lipnja 1945.

misije iz 1945. godine nisu sadržani. Međutim, sačuvano je nekoliko drugih dokumenata, dijelom nastalih i prije osnivanja same Komisije. U nastavku se donosi prijepis triju takvih dokumenata, uz poštivanje uobičajenih načela pri objavljivanju arhivskoga gradiva. Dokumenti se objavljuju sa svim izvornim jezičnim, stilskim i gramatičkim obilježjima. Ispravljene su samo očigledne slovne pogreške, što je naznačeno u bilješkama. Prvi se dokument odnosi na organizaciju financijske službe u Istri, a drugi na razvoj turizma i obnovu hotelijersko-ugostiteljske infrastrukture na Opatijskoj rivijeri. Treći je dokument rukom pisani osvrt Ante Rojnića povodom 25. obljetnice potpisivanja Rapallskoga ugovora.²⁰

PRILOG BR. 1²¹

POGLEDI NA FINACIJALNU ORGANIZACIJU U ISTRI

Govoriti o organizaciji bilo kakve upravne grane u vrijeme o[p]ćeg previranja kada se iz ruševina stare građanske²² uprave osniva nova koja najbolje odgovara političkoj, kulturnoj i ekonomskoj potrebi radnog naroda /radnika, seljaka i narodne inteligencije/ nije laka zadaća. Na[i]me, bacimo li sa današnje perspektive nekoliko pogleda unatrag sa zadatkom da analiziramo razvitak i preobrazbu narodno oslobodilačkog pokreta od prvih dana njegovog skromnog početka 1941. g. do danas vidimo da su se pojavile krupne diference između pogleda na organizaciju N.O.P. od svojih prvih početaka do danas.

U početku bili su Narodno oslobodilački odbori oni koji su u malim oslobodjenim teritorijama vršili svu vlast, dakle upravnu političku i zakonodavnu.

Međutim razvitkom Narodno oslobodilačkog pokreta [u] sve veću i veću organizaciju razvila se je Jedinstvena Narodno oslobodilačka fronta koja ima za zadaću da organizira sve političke pokrete i podvige a bivši Narodno oslobodilački odbori postaju samo upravni organi Narodne vlasti, koji zamjenjuju bivše obćinske uprave, te upravno političke vlasti prvog i drugog stepena. Zakonodavni organ u federalnim jedinicama pojavljuje se Antifašističko vijeće dotične federalne jedinice koje je sastavljeno iz svih političkih grupacija te

²⁰ Ante Rojnić, publicist i prevoditelj (Medulin, 13. siječnja 1905. – Zagreb, 21. ožujka 1969.). Nakon Prvoga svjetskog rata, ostavši bez roditelja, školovanje je nastavio u Karlovcu, pa Zagrebu, gdje je maturirao 1927. i upisao se na Filozofski fakultet. Studij je ubrzo napustio i zaposlio se kao suradnik u listovima *Obzor* i *Jutarnji list*, gdje je radio do 1941. godine. Nakon Drugoga svjetskog rata diplomirao je jugoslavenske književnosti i talijanski jezik. Radio je u Nakladnom zavodu Hrvatske (1946. – 1949.), odnosno nakladnom poduzeću “Zora” (1950. – 1959.) te u Leksikografskom zavodu kao lektor i pomoćnik urednika (1959. – 1969.). U novinskim je izdanjima objavio mnogobrojne članke o istarskim književnim i nacionalno-političkim temama. S talijanskog i francuskog jezika preveo je nekoliko popularnih romana. Usp. »Rojnić, Ante«, u: Miroslav BERTOŠA – Robert MATIJAŠIĆ (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005., str. 697; dostupno i na: *Istarska enciklopedija, mrežno izdanje*, pristupljeno 21. listopada 2020., <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2378>.

²¹ HR-HDA-1165. Komisija za istarska pitanja. Pogledi na financijalnu organizaciju u Istri, dokument bez broja od 24. svibnja 1945. godine. Dokument je pisan strojem, uz mjestimične ispravke dopisane rukom. Takav je tekst stavljen u uglate zagrade, a na to se po potrebi upozorava i u bilješkama.

²² Ispravak slovne pogreške. U izvorniku je napisano *gradenske*.

federalne jedinice. A što se tiče savezne vlade /federativne/ za nju donša zakone Antifašističko²³ vijeće Narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Prema gornjem jasno se razabire da su pogledi na organizaciju dosadašnjeg pojma uprave potpuno izmjenjeni a savezno time bez sumnje je da će način organizacije finansijske uprave biti različit od dosadašnjeg. No kako izgleda organizacija finansijske uprave u užem smislu neće imati većih promjena bar u koliko se to tiče tehničkog funkcioniranja računsko-blagajničkog /likvidacija – osobnih i materijalnih izdataka/, poreskog /razrez poreza i naplata ist[i]h/ i katastarsko mjerničko poslovanje. Kako se iz ovoga razabire ovamo dolazi u obzir prije svega raspodjela rashoda k tome kao ravnoteža dolazi u obzir prikupljanje prihoda da bi se pokrili rashodi koji su državi neophodno potrebni za normalno funkcioniranje javne uprave. Poznato je naime da bez finansijskih sretstva i pravilnog rasporeda istih neda se uo[p]će zamisliti nikakva uprava niti nikakav napredak u kulturnom, prosvjetnom i ekonomskom pogledu, jer uprava mora biti slika političkog i privrednog života²⁴ države odnosno naroda.

Nas u prvom redu zanima ovdje reguliranje čitavog poslovanja koji se odnosi na isplatu beriva državnih službenika, penzionera, invalida kao i druge pomoći osobne prirode. Osim toga spada ovamo i reguliranje izdataka mater[i]jalne prirode kao dobava, prodaja i kupovanje predmeta te drugih potrepština koj[e] su neophodno potrebni za normalno funkcioniranje državnih vlasti i ureda. Uz to dolazi ovdje i reguliranje mater[i]jalnih izdataka koje država troši kao poduzetnik kod provodjanja u život javnih radova kao i ostalih zadataka političke i kulturne pri[ro]de.²⁵ Kako sam malo prije naglasio ovamo dolazi u prvom redu u obzir bar u početku uređenje socijalnog i ekonomskog položaja javnih službenika, i to kao službenika u užem smislu, /državni činovnici kojima je to izključivo zanimanje/ tako isto politički, kulturni i stručno-tehničkih radnika u širem smislu, koji su državi neophodno potrebni da provedu u život sve one zadatke koje preuzima država u svoju izključivu domenu radi postizavanja najvažnijih zadataka opće narodnih, političkih i kulturnih. Tu dolazi u obzir prije svega kulturno-prosvjetni radnici čiji će broj već u početku obzirom na tamošnje specijalne prilike biti naročito velik, zatim unutarnja uprava i napokon saobračaj lokalnog značaja.

Poslije računsko²⁶-blagajničke grane finansijskog poslovanja dolazi porezna grana. Porezna grana finansijske uprave ima za zadatak da [o]porezuje izvjesne predmete, radnje i zanimanja te da zatim naplaćuje po zakonu ustanovljenu stopu za oporezovane predmete i ostala podavanja, dakle zadatak je prikupljanje državnih prihoda. Kao poreski oblici pojavljuju se prvo tečevina, 2 zemljarina, 3 kućarina, 4 društveni porez 5, službenički i 6 rentovni porez.

Kao treća vrst finansijske uprave dolazi katastar.

²³ Ispravak slovne pogreške. U izvorniku je napisano *Antifašistički*.

²⁴ Ispravak slovne pogreške. U izvorniku je napisano *živita*.

²⁵ U izvorniku je napisano *privrede* i potom rukom ispravljeno u *privode*.

²⁶ Ispravak slovne pogreške. U izvorniku je napisano *računskog*.

Katastar po svojoj prirodi posla vodi prije svega razmjeru i popis svih čestica zemlje, te uređuje i razpodjeljuje zemljišta prema vrsti i sposobnosti i čini tako zvanu klasifikaciju zemljišta.

Prema tome proizlazi da organizacija finansijalne uprave koja dolazi ovdje u obzir može se podijeliti ovako:

1/ Računsko-blagajnička služba

2/ Poreska služba

3/ Katastar, a što se tiče ostalih grana finansijalne uprave ne dolazi ovdje za nas u obzir budući da spada ili izključivo u kompetenciju [F]ederativne vlade, odnosno saveznog Ministarstva finansija, ili pak u kompetenciju federalne vlade odnosno Federalnog Ministarstva finansija.

Za nas dolazi momentalno u obzir po najprije računsko-blagajnička služba a potom poreska. Što se tiče poslovanja računsko-blagajničko uzevši u obzir da će u Istri biti cirka 10 do 15 hiljada ljudi kojima će se likvidirati plaće odnosno mirovine kao i likvidacija ostalih materijalnih troškova trebati će dvadeset [do] trideset službenika. A osim toga sigurno je da je tamo dosta umirovljenika a biti će nakon sređenja ovih ratnih prilika mnogobrojni oni koji su kao žrtve rat[a] i neprijateljskog razaranja onesposobljeni za bil[o] kakv[o] privređivanje pa će takvi pasti na teret državne odnosno narodne zajednice koji će dobivati za potrebe života sretstva u obliku invalidnine. A to će također spadati kako sam u početku kazao u poslovanje računsko-blagajničko koje je po dosadašnjoj organizaciji vršilo finansijalno ravnateljstvo /Rizničko/.

Što se tiče porezne službe sve poslove oko razrezivanja, prikupljanja podataka i naplaćivanja vršile su po dosadašnjoj organizaciji poreske uprave. Iz prednjeg proizlazi da je računsko-blagajnička²⁷ služb[a] po dosadašnjoj finansijalnoj organizaciji vršena po finansijalnim ravnateljstvima /Rizničkim upraviteljstvima/, a poreska služba vršena je²⁸ preko poreskih uprava, odnosno za društv[e]ni pore[z] bila je razrezna vlast prvog stepana Finansijska direkcija.

Dakle finansijalna uprava po dosadašnjem shvaćanju bila je izključena iz unutarnje uprave u užem smislu i imala je prema tome svoju upravu i svoje upravne organe izvan okvira unutarnje uprave.

Po principima koje u život provodaju narodne vlasti Jedinstvene Narodne oslobodilačke fronte situacija je potpuno druga. Na[i]me finansijska vlast se nalazi po shvaćanju Narodne vlasti unutar organa upravnih vlasti t. j. ona je sada sastavni dio narodno oslobodilačkih odbora – i to kod mjesnog, kotarskog, okružnog i oblasnog odbora. No u posljednje vrijeme oblasni odbori se u nekim pokrajinama sve više reduciraju i ostaju kao okosnica narodne vlasti okružni, kotarski i mjesni narodno oslobodilački odbori.

No u daljnjem razvitku ovisi broj službenika o tome da li će se u našem specijalnom slučaju koncentrirati gro vlasti kod Oblasnog odbora za Istru ili kod Kotarskih odbora.

²⁷ Ispravak slovne pogreške. U izvorniku je napisano *blagajničku*.

²⁸ Riječ *je* u izvorniku je napisana dvaput. To je ponavljanje u ovom prijepisu izostavljeno.

To kažem radi toga jer prema shemi o upravnoj /administrativnoj/ podjeli Federalne Države Hrvatske – Istra je do sada bila podjeljena na tri okružna odbora – Međutim sada su Okružni odbori u Poreču, Rijeci i Puli ukinuti i uspostavljen je središnji oblasni odbor za Istru, taj Oblasni odbor ima šesnaest kotareva, odnosno kotarskih odbora, a dosada je bilo²⁹ dvadeset kotara, ali po najnovijoj podjeli grad Rijeka, Opatija, Lovran i Kastav spadaju u sastav Hrvatskog Primorja.

Iz toga proizlazi da će se finansijska³⁰ služba odvijati prije svega preko Mjesnih kotarskih, te preko Oblasnog odbora. Ovdje se jasno razabire da je organizacija narodne vlasti neprekidno u previranju i formiranju, te je stoga teško nešto konkretnog zaključiti već [će] se momenti oko organiziranja finansijske uprave uređivati paralelno sa razvitkom ostalih upravnih grana kod narodno oslobodilačkih odbora.

Iz dosadašnje pr[a]kse kao i prema obsegu poslova koji se sada predviđaju čitavo finansijsko poslovanje u Istri u prvim počecima moglo bi funkcionirati sa dvadeset [do] trideset službenika. A daljni razvitak te organizacija i obim posala finansijske uprave zavici[ti] [će] o političkim momentima te će se prema tome i određivati odnosne nadležnosti kod pojedinih Narodno oslobodilačkih odbora prema faktičnom stanju i potrebi.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

U ZAGREBU, dne 24. svibnja 1945.

[Ante Miljavac]³¹

/Ante Miljavac, finansijski³²

pristav – Ministarstva finansija.

PRILOG BR. 2³³

PRIKAZ TURIZMA I HOTELSKO-UGOSTITELJSKE INDUSTRIJE

turističkog kompleksa

OPATIJA – IČIČI – IKA – LOVRAN – MEDVEJA I MOŠĆENICE.

Od Voloske do Mošćenica na sjeverno-istočnoj obali Istre, na podnožju masiva Učke, prostire se jedan od najvećih i najznamenitijih, kao po broju tako i po uređaju hotelsko-ugostiteljskih kompleksa jugoistočne Evrope, koji gospodarski kao i politički predstavlja,

²⁹ Ispravak slovne pogreške. U izvorniku je napisano *bili*.

³⁰ Ispravak slovne pogreške. U izvorniku je napisano *finansija*.

³¹ Vlastoručni potpis.

³² Ispravak slovne pogreške. U izvorniku je napisano *finansijki*.

³³ HR-HDA-1165. Komisija za istarska pitanja. Prikaz turizma i hotelsko-ugostiteljske industrije turističkog kompleksa Opatija – Ičići – Ika – Lovran – Medveja i Mošćenice, dokument bez broja, nedatiran. Dokument je pisan strojem, bez naknadnih rukopisnih intervencija. Nije potpisan i datiran, ali se iz sadržaja može pretpostaviti da je sastavljen u prvoj polovici ili sredinom 1945. godine.

ne samo za onaj kraj već i za čitavu državu, jedno od pitanja potpunoma svoje vrsti u obnovi narodnog gospodarstva.

Glavni centri ovog turističkog kompleksa jesu Opatija, Lovran, Ičići, Ika, Medveja i Mošćenice. Ovi centri usko su međusobno povezani i sačinjavaju jedan jedinstveni liječilišni bazen sa 135 hotela i pensiona, najmodernijeg uređaja i jednom od više šestdesetgodišnjom hotelsko-ugostiteljskom tradicijom.

Ova mjesta odlikuju se, zahvaljujući vanredno povoljnim klimatskim prilikama, a osobito jedinstvenom bogatom vegetacijom i florom i prirodnim ljepotama, kao najprikladnija vazdušna i morska kupališta u Evropi.

Za razliku od svih morskih kupališta na Jadranu, neposredni utjecaj bogato šumovitog visinskog kraja Učke /1400 m/ daje ovim liječilištima osobitu karakteristiku klimatsko-vazdušnih banja sa karakteristikom morskih kupališta, koja se pojava očituje osobito u postojećoj vegetaciji.

Ova klimatska pojava u okviru prirodnih ljepota samoga kraja, omogućuje ovim mjestima razvitak isključivo u zdravstvene svrhe, čemu se i pripisuje brzi i veliki razvitak hotelsko-ugostiteljske industrije.

Ovaj zdravstveni bazen, brojio je 135 hotela i penzionara sa 5.110 soba i 10.300 kreveta u čisto ugostiteljske svrhe, dok daljnji veliki broj soba privatnih, luksuzno uređenih vila stajao je ovome na raspolaganje.

Na osnovi procijene, koju su učinile prijašnje vlasti godine 1940, iznaša vrijednost hotelsko-ugostiteljskih radnja ovoga bazena Lira 79,000.000.- prijeratne valute i to:

nepokretnina	Lira	62.373.661.-
inventar	”	17.176.621.-

RAZVITAK TURISTIČKOG PROMETA

prema službenim statistikama godine 1937 očituje se kako slijedi:

1./ broj posjetilaca u zdravstvene svrhe	48.646.-
broj posjetilaca u izletničke svrhe	40.000.-
ukupno	80.646.-

NAPOMENA: od toga samo 4.000 Talijana, ostalo raznih narodnosti.

2./ Gornji broj posjetilaca izbacio je u jednoj sezonskoj godini 547.877 noćenja /u 7 radnih mjeseci/.

3./ Ovaj turistički promet od 7 mjeseci polučio je:

Čisto hotelski utržak preko Lira 20,000.000.-	
liječilišne takse	” 1,369.692.-
glazbene takse	” 520.000.-

dok je ukupni turistički promet iznašao preko 62,000.000.- Lira predratne valute i to 80% u stranoj valuti.

U gornjoj svoti nisu uzeti u obzir poradi pomanjkanja točnih podataka dohoci željeznice, parobrodarstva, autobusnih društava i t. d.

Gornji turistički promet izrazuje se na gospodarskom polju kako slijedi:

1./ Čisti dohotak hotelijera računao se najviše 15%, što znači, da u korist 135 hotelijera otpada LIRA 9,300.000.- t. j. Lira 90.000.- godišnje po hotelijeru, ili Lira 7.500.- mjesečno, dok je ostatak od Lira 52.700.000.- išao u korist općeg gospodarstva.

2. / U okviru ove hotelsko-ugostiteljske industrije, bilo je direktno zaposleno 1.400 stručnog osoblja, bilo činovnika ili namještenika kao i radnika, dok je indirektno, t. j. vrtlara, pometaća, pazitelja, namještenika i pomoćnog osoblja kupališta i namještenika liječilišne komisije, kao i namještenika lokalnih raznih informativnih i putničkih ureda bilo po ovoj grani zaposleno najmanje 1.000 osoba.

Ovaj turistički promet, osim što je išao u korist okolišnjeg gospodarstva, potrošnja hotelsko-ugostiteljske industrije forsirala je i poljoprivredni razvitak ne samo bližnje okolice, već i duboke pozadine, te usprkos razvijene poljoprivrede u Istri proizvodnja Istre jedva je namirivala zahtjeve hotelsko-ugostiteljske industrije sa samih 35%.

Cijeli ovaj kraj sa dubokom pozadinom isključivo je živio samo od turističkog prometa, jer drugih gospodarskih mogućnosti osim ribolova nije bilo, što je u ostalom forsiralo, da se je ova grana t. j. hotelsko-ugostiteljska industrija razvila u razmjerno kratko vrijeme i usprkos fašističkog bojkota ovih krajeva, do ovakovog stepena. Osim ovih 135 hotela i pensiona i mnogobrojnih vila, ovaj kraj bilježi ukupno 300 gostiona, restaurana većih ili manjih, kao izletišta širom čitave okolice, tako da su se baš oni mali poljoprivrednici kao i obrtnici pomagali na račun turističkog prometa.

Spomenuti turistički promet, kako je već rečeno, bilježio je spomenute stavke radom od samo 7 mjeseci u godini i to zato, jer kako je poznato fašističke vlasti onemogućivale su razvoj ovog liječilišnog bazena radi konkurencije i interesa vlastitih liječilišta.

Medjutim, zahvaljujući povoljnoj klimi samoga kraja i modernom uređaju za zimsku sezonu postojećih hotela, mogla bi se sezona rada u zdravstvene svrhe proširiti kroz cijelu godinu, što bi dakako još mnogo više utjecalo na opći razvitak i obnovu narodnog gospodarstva.

Sadašnje stanje hotelsko-ugostiteljskih radnja.

Svi hoteli osim 8, t. j. Hotel Belvedere /95 soba/, Pension Viktoria /20 soba/, Pension Salus /18 soba/, Hotel Quisisana /80 soba/, Pension Piedimonte /11 soba/, Pension Maria /14 soba/, Ospizio Sacerdoti /29 soba/ i Park Hotel /55 soba/ kao objekti u potpunosti su

usčuvani. Isto tako sve moderne instalacije i interni uređaji, tekuća hladna i topla voda, termosifoni, kupaone i sanitarni uređaji u glavnom postoje.

Što se inventara tiče, inventar je odnesen i opljačkan u glavnom od okupatorske vojske u visini od 60%, t. j. u vrijednosti od Lira 10,000.000.- prijeratne valute.

Kako su međutim svi ovi objekti bili zaposjednuti od okupatorske vojske i izloženi njihovom uništavanju, to sve instalacije i moderni uređaji, koji danas predstavljaju neprocijenjivu vrijednost, a postoje, zahtjevaju najhitnije i najsolidnije popravke, t. j. radove učvršćivanja, da bi se ih moglo spasiti od predstojećeg uništenja.

Isto tako potrebni su najhitniji popravci od 25% na vanjskim zidovima kao i onim dijelovima zgrada, koji su izloženi vremenskim nepogodama obzirom na predstojeću zimu /prozori, jalousine, kapci, roloi, krovovi i t. d./.

Mogućnost obnove rada prema današnjem stanju.

Prema današnjem postojećem inventaru, može ovaj hotelsko-ugostiteljski kompleks od 135 hotela i pensiona i 5.110 soba naprati prijašnjem broju kreveta od 10.300 da uspostavi sposobnost sa kompletnim namještajem za 4.000 kreveta i 500 kreveta upotrebom privatnih vila.

Međutim postoji mogućnost, ako bi se brzim zahvatom i organiziranim načinom smjesta još danas pristupilo radu obnove t. j. generalnom čišćenju i popravku, mogla bi se sposobnost svih postojećih hotela i pensiona, restorana, kavana i t. d. za najmanje 25% povećati. U koliko se ovom radu smjesta ne bi pristupilo, obzirom da se kroz jedan period od 6 godina nije popravljalo i obzirom na predstojeću zimu /vremenske nepogode/, a još više što su sve te zgrade kako prema priloženom popisu zaposjednute od vojske IV. Armije i to u preopterećenom stanju, današnji kapacitet ovih hotelsko-ugostiteljskih radnja, ne samo da ne bi mogao biti povećan, već naprotiv pao bi za daljnjih 40% a time do podpune nemogućnosti obnove barem za dugi niz godina, što bi značilo, za isti niz godina podpunoma onemogućiti obnovu narodnog gospodarstva toga kraja.

II.

U svrhu zaštite od daljnjih upropaštavanja hotelsko-ugostiteljskih radnja, kao i njihove obnove, formiran je za Opatiju i Lovran "INICIJATIVNI ODBOR ZA OBNOVU TURIZMA I HOTELSKO-UGOSTITELJSKIH RADNJA – OPATIJA LOVRAN" SA SLIJEDEĆIM ZADACIMA:

- 1./ Očuvanje hotelsko-ugostiteljskog inventara.
- 2./ Očuvanje i mogućnosti popravka hotelsko-ugostiteljskih objekata, parkova, vrtova i šuma.
- 3./ Preuzimanje bivše liječilišne komisije.
- 4./ Prikupljanje podataka i inicijative u svrhu obnove.

5./ Sudjelovanje sa Upravom narodnih dobara u svrhu prikupljanja podataka narodnih neprijatelja hotelsko-ugostiteljske grane.

Prema održanim konferencijama sa domaćim ugostiteljima i spomenutog odbora, u svrhu pristupanja potrebitoj obnovi i hitnim popravcima ustanovljene su slijedeće mogućnosti, koje pretpostavljaju neke preduvjete:

1. Ovaj hotelsko-ugostiteljski kompleks zahvaljujući oslobodjenju ovih krajeva i velikom političkom kao i gospodarskom zaledju, mogao bi zahvaljujući njegovom uzčuvanju, u skoro vrijeme da postane obzirom na postojeće mogućnosti, jedan od najvećih zdravstvenih bazena južne Evrope u obliku liječenja i odmaranja širokih narodnih masa slobodoljubivog svijeta, što bi kao politički tako i gospodarski za ove krajeve bilo od najvećeg značaja i uspjeha naših narodnih vlasti.

Da bi se moglo pristupiti ovom radu a poglavito onom prvobitnom, t. j. najhitnijem, radu popravka, kako je gore iznešeno, potrebno je.

a/ da vojska kao i sve civilne ustanove isprazne postojeće hotele i pensione kako bi se moglo pristupiti smišljenom hitnom popravku.

b/ garancija sa strane nadležnih civilnih i vojničkih vlasti, da se popravljene i uredjene hotelske objekte neće upotrijebiti u druge svrhe, osim hotelsko-ugostiteljske.

c/ da bi se vojnim licima omogućio boravak i liječenje bilo bi potrebno, da nadležne vlasti prema predhodnom utanačenju planski upućuju vojna lica na boravak i u zdravstvene svrhe, što bi omogućilo svim vojničkim ustanovama potrebiti odmor, a ujedno pružilo mogućnost rada hotelsko-ugostiteljskim poduzećima u okviru stručne organizacije, što bi omogućilo efikasniju prehranbenu organizaciju i ujedno liječenje i odmor civilnog pučanstva, i to tako, da bi se prema prethodnom sporazumu ustanovio broj vojnih lica kao i civilnog pučanstva, koji dolaze na oporavak. Dakako prema prethodnom utanačenju platežnih uvjeta, bilo u naravi ili u novcu.

d/ da se oslobodi stručno hotelsko osoblje od vojnih dužnosti, koje osoblje u prvom redu ima da služi kod uredjenja hotela.

e/ da se ovom hotelsko-ugostiteljskom kompleksu pruži subvencija u formi radne snage i materijala t. j. nekoliko zarobljenika obrtnika, koji bi pod nadzorom domaćih obrtnika vršili popravke.

R a z n o.

Zatraženo je, da se zatraži od nadležnih vlasti, da se isplati odšteta za sve objekte, koji su bili zaposjednuti ili su još danas zaposjednuti po našoj vojsci i to unatrag. Za one pak objekte, koje neće ni sada biti moguće isprazniti po vojsci, da se utvrdi sporazumno sa vlasnicima visinu mjesečne najamnine i odštetu za upotrebu inventara.

U prilogu šalje se ispunjene formulare svih hotela i pensiona hotelsko-ugostiteljskog kompleksa Opatija-Lovran.³⁴

³⁴ Formulari nisu priloženi i sačuvani uz dokument.

PRILOG BR. 3³⁵**Historijska nepravda u Rapallu mora biti ispravljena**

Nedavno se navršilo ravno četvrt stoljeća, kako je u Rapallu, gradu na zapadnoj obali Italije, potpisan ugovor o granicama između tadašnje Kraljevine SHS i Kraljevine Italije. Tim ugovor,³⁶ poznatim pod imenom Rapalski ugovor, Italija je uz formalni pristanak jugoslavenskih delegata pripojila sebi Julijsku Krajinu, t. j. Slovensko Primorje, Trst, Istru s otocima (izuzevši kotare Kastav i Krk) zatim još Zadar i Lastovo.

Kako je 25. godišnjica tog ugovora, 12. o. mj., prošla gotovo posve nezapaženo – što nije ni čudo kad se uzme u obzir, da je čitava zemlja bila zaokupljena upravo tih dana izbornim pripremama i samim izbornim činom³⁷ – potrebno je, makar i s malim zakašnjenjem osvježiti uspomenu na taj diplomatski akt, koji doduše predstavlja za nas jedno žalosno i nepravedno poglavlje, ali je ujedno tečajem godina bio izvorom patriotskog nadahnuća i jačanja odluke čitavog naroda da se jednom, kad-tad mora ispraviti historijska nepravda počinjena nad hrvatskim narodom i nad narodima Jugoslavije uopće. I evo, upravo u našim dana³⁸ izvršena je stvarna korektura Rapalske nepravde, Kraljevina Italija vraćena je, snagom oružja i vojničke pobjede Ujedinjenih nacija nad udruženim silama nacifašističke reakcije, u svoje prirodne granice, a pouzdana je nada čitave Jugoslavije, da će taj vojnički čin dobiti i svoju političko-diplomatsku sankciju-odluku mjerodavnih velevlasti, kojom se Italiji oduzimaju krajevi nepravedno prisvojeni i dodjeljuju Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji u skladu s načelom samoodređenja naroda, s načelom koje ima ne samo etički značaj nego i političku valjanost, jer su ga u svojoj Atlantskoj povelji proklamirali glavni predstavnici Velike Britanije i Sjedinjenih Država, Winston Churchill i Franklin Delano Roosevelt.

Kako je došlo do Rapalskog ugovora? U početku Prvog svjetskog rata stavljale su obje tada ratujuće strane – Centralne vlasti i Antanta – Italiji prijedlog da udje u rat na njihovu strani. Italija je pregovarala na obje strane i kad je mislila da je za nju povoljan čas odlučila se na stranu Engleske i Francuske, koje su joj t. zv. Tajnim Londonskim ugovorom u travnju 1915. obećale stanovite dijelove Južnog Tirola i velik dio slovenskog i hrvatskog područja na Jadranu. Ti ustupci najvećim dijelom našeg teritorija, bili su cijena, na koju je Antanta, našavši se u vojničkom škripcu, to lakše pristala što se radilo o tuđim, t. j. o našim zemljama.

Kakav je bio ulog Italije u ratu, u koji je stupila mjesec dana po sklapanju Londonskog ugovora, 24. svibnja 1945., poznato je. Ali Italija se, po svršetku rata, 1918. našla u kolu sila pobjednica i ona je, s obećanjem sadržanim u Londonskom ugovoru, na mirovnoj

³⁵ HR-HDA-1165. Komisija za istarska pitanja. Historijska nepravda u Rapallu mora biti ispravljena, dokument bez broja, nedatiran. Riječ je o rukom pisanom tekstu na osam stranica. Iz sadržaja dokumenta može se zaključiti da je napisan u studenome 1945. godine.

³⁶ Trebalo bi pisati *ugovorom*.

³⁷ Misli se na izbore za oba doma (Saveznu skupštinu i Skupštinu naroda) Ustavotvorne skupštine Demokratske Federativne Jugoslavije koji su održani 11. studenoga 1945.

³⁸ Trebalo bi pisati *danima*.

konferenciji u Parizu nastupila sa zahtjevima, koji su bili u potpunom nerazmjeru s njenim ulogom u ratu i s njenim pravima kao nacije. Pitanje pripadnosti naših Jadranskih krajeva, ne samo Goričke pokrajine, Trsta, Istre i dijela Kranjske već i velikog pojasa Dalmacije i njenih otoka, bilo je jedno od onih zamršenih pitanja, u kojima je dugo bilo nemoguće naći rješenje. Prolazili su mjeseci, pa su se velevlasti – Engleska, Amerika i Francuska – složile, da se pitanje jugoslavensko-talijanske granice prepusti nakon mnogih dramatskih peripetija rješavanju zainteresiranih država. Tako je s foruma visoke svjetske politike to pitanje koje Antanta nije znala, a ni htjela riješiti na načelu narodnosti, koje je sama bila proklamirala, skinuto i ostavljeno da se Italija i Jugoslavija same nagode. Tadanja Kraljevina SHS bila je u mnogo slabijem položaju. Italiji je bio priznat stepen velevlasti, ona se nalazila u kolu pobjednika, u njenim je rukama bila kopija Londonskog ugovora. Jugoslavija je tek bila nastala, njene granice nisu još bile ni drugdje povučene, a ne samo prema zapadu, u unutrašnjosti zemlju su slabile stranačko-političke trzavice. I tadanji vlastodršci pristali su na gubitak velikog dijela slovenskog i hrvatskog teritorija žrtvujući ga to lakše, što neki od njih ni sami nisu imali ni osjećaja ni razumijevanja za narod, koji su tim svojim odricanjem bacili u ropstvo, ni za interese države kao cjeline.

No ako su tadanji jugoslavenski diplomate dali nato svoj pristanak 12. studenog 1920. u Rapallu, narod – Hrvati i Slovenci u Julijskoj Krajini i narodne mase u Jugoslaviji – nije nikada odobrio taj akt niti se mogao s njime pomiriti. To je pokazala četvrtstoljetna borba našega naroda u Goričkoj, u Trstu, u Istri, to su posvjedočile žrtve, koje je naš narod u tim našim krajevima dao u težnji da sačuva svoje narodno obilježje, da se duhovno i fizički održi. I kad ništa drugo ne bi bilo – već sama ta borba, one patnje i muke što ih je podnio naš narod odoljevajući i konačno odoljevši bijesnim neprijateljskim nasrtima, bile bi dovoljnim razlogom, da oni koji na vrhovima svjetske politike odlučuju njegovom sudbinom isprave nepravdu počinjenu u zabludi ili svijesno godine 1920.

Godina 1945. nije za naš narod i našu državu u istinu ni 1918. ni 1920., premda pitanje Julijske Krajine nije još, u svom završnom, političko-diplomatskom stadiju konačno i meritorno riješeno, te se mnogi, pomišljajući na vrijeme između 1918. i 1920. boje, da se ne bi ponovile slične peripetije i slične spletke, koje bi mogle uroditi nepoželjnim rezultatima i razočaranjem. Ali do toga sigurno neće i ne smije doći jer – ponavljamo – 1945. nije 1918. ili 1920.

U prvom redu bilo bi apsurdno, kad bi se u kratkom razdoblju od dva i po decenija imala opetovati nepravda, koja se i u očima cijelog međunarodnog svijeta očitovala kao besprimjerna nepravda.

Osim toga: Italija se danas ne nalazi u kolu država pobjednica, s Londonskim ugovorom u džepu i s ishitrenim i napuhanim prestižom tobože velevlasti.

Obratno: Jugoslavija je ona, koja je od prvog časa stala uz bok naprednih i slobodoljubivih država u svijetu, s njima do kraja izdržala i uz cijenu ogromnih žrtava s njima zapravo izvojevala konačnu pobjedu nad fašističkom agresijom.

Nadalje: danas se u međunarodnim odnosima i nasuprot Italiji, koja je do rujna 1943. bila drugi važni faktor u t. zv. Osi Rim – Berlin, nalazi Jugoslavija maršala Tita s nesum-

njivim međunarodnim ugledom, u poletu unutarnje obnove i konsolidacije, a ne slaba državna tvorevina SHS, Jugoslavija koja zna zašto se borila i što hoće. Vraćanje nepravdom nam otetih krajeva t. j. Julijske Krajine bio je jedan od glavnih ciljeva oslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda, kako ih je označio i sam maršal Tito.

I konačno: svijestan i odlučan narod, koji se četvrt stoljeća opirao uz cijenu teških žrtava pa i krvlju mnogih svojih mučenih i strijeljanih sinova, opirao i pobjednički održao, taj narod danas znade što hoće, on je pokazao što hoće i što neće. Neće fašističke Italije, a neće ni današnje Parrieve³⁹ Italije – neće uopće nikakva tuđeg gospodstva, već naprotiv hoće da Slovensko Primorje, Trst i Istra budu sastavnim dijelom Slovenije, sastavnim dijelom Hrvatske, sastavnim dijelom Jugoslavije, Titove Demokratske Federativne Republike Jugoslavije.

Napose je u ovom ratu, kad su se sinovi toga naroda borili uz Titove partizane u slovenskim brdima i kao 43. istarska divizija u sastavu Narodno-oslobodilačke vojske odnosno Jugoslavenske armije, pokazao da želi živjeti u zajednici s cjelokupnim hrvatskim i slovenskim narodnom u sklopu Demokratske Federativne Jugoslavije. U toj borbi dali su Hrvati i Slovenci Istre i Slovenskog primorja velik broj žrtava, a za slobodu tih krajeva pale su tisuće žrtava sinova i ostalih dijelova Jugoslavije.

Opravdanost naših zahtjeva osniva se i na volji pretežnog dijela Talijana Trsta, Slovenskog primorja i Istre, koji žele da s Hrvatima i Slovencima tih krajeva sačuvaju jedinstvo područja Julijske Krajine, da s njima žive u slozi i bratstvu, u ravnopravnosti i slobodi, jer Demokratska Federativna Jugoslavija ne poznaje ni nacionalnog ni ikakvog drugog ugnjetavanja. Tako Talijanima Julijske Krajine ne prijeti nikakva nacionalna opasnost, naprotiv im se pruža mogućnost punog kulturnog i političkog razvoja, ekonomskog napretka i prave slobode.

Kad se konačno definitivno ispravi nepravda počinjena u Rapallu i Julijska Krajina pripoji kamo jedino i spada – Jugoslaviji – bit će to za Hrvate i Slovence u Julijskoj Krajini i za demokratske radne talijanske mase te zemlje, onaj dugo žudjeni i željkovani čas, koji će značiti početak jedne nove ere, ere pravde i blagostanja, koju taj toliko izmučeni, varani i napaćeni narod zaslužuje.

Ante Rojnić

³⁹ Ferruccio Parri, talijanski premijer od lipnja do prosinca 1945. godine. Vidi opsežnije: »PARRI, Ferruccio«, *Treccani.it*, pristupljeno 21. listopada 2020., https://www.treccani.it/enciclopedia/ferruccio-parri_%28Dizionario-Biografico%29/.

Zaključak

U fondovima i zbirkama Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, središnje arhivske ustanove u Republici Hrvatskoj, čuvaju se i vrijedni dokumenti o povijesti Istre.⁴⁰ Među gradivom za istraživanje razdoblja Drugoga svjetskog rata i poraća nalazi se i gradivo Komisije za istarska pitanja pri Predsjedništvu Narodne vlade Hrvatske. Akti o osnivanju te Komisije, djelovanju i prestanku rada nisu objavljeni u službenim glasilima. No na osnovi opisanoga može se zaključiti da je započela s djelovanjem u lipnju 1945. i da je djelovala tijekom druge polovice te godine. Cjeloviti prijepisi triju dokumenata i drugi podatci o sadržaju gradiva navedeni u članku pokazuju da je, unatoč fragmentarnosti, riječ o vrijednim izvorima za istraživanje tema u svezi s organizacijom vlasti i svakodnevnoga života u hrvatskome dijelu Istre u naznačenome razdoblju. Dopunjuju ih dokumenti drugih službi Predsjedništva Narodne Vlade Hrvatske / Vlade Narodne Republike Hrvatske te drugih središnjih državnih i upravnih tijela vlasti nakon 1945. godine.

⁴⁰ Vidi opsežnije: Josip KOLANOVIĆ, »Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HDA)«, u: BERTOŠA – MATIJAŠIĆ (ur.), *Istarska enciklopedija...*, str. 308–309; dostupno i na *Istarska enciklopedija, mrežno izdanje*, pristupljeno 28. kolovoza 2020., <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1149>.

SAŽETAK

Fragmenti o djelovanju Komisije za istarska pitanja pri Predsjedništvu Narodne vlade Hrvatske tijekom 1945. godine

U fondovima i zbirkama Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, središnje arhivske ustanove u Republici Hrvatskoj, čuvaju se i vrijedni dokumenti o povijesti Istre. Među gradivom za istraživanje razdoblja Drugoga svjetskog rata i poraća nalazi se i manja količina gradiva (jedna arhivska mapa) nastaloga ili prikupljenog djelatnošću Komisije za istarska pitanja pri Predsjedništvu Narodne vlade Hrvatske tijekom 1945. godine. Gradivo je u Hrvatski državni arhiv preuzeto po službenoj dužnosti od Ureda za opće poslove Vlade Republike Hrvatske i Hrvatskoga državnog sabora 1998. godine i oblikovano u zasebni arhivski fond (HR-HDA-1165). Iako je sačuvano fragmentarno, ono predstavlja vrijedan izvor za istraživanje tema u svezi s organizacijom vlasti i svakodnevnoga života u hrvatskome dijelu Istre, koji je temeljem Beogradskoga sporazuma od 9. lipnja 1945. o privremenoj podjeli graničnoga područja Jugoslavije i Italije na dvije okupacijske zone stavljen pod jugoslavensku vojnu upravu. Akti o osnivanju Komisije, djelovanju i prestanku rada nisu objavljeni u službenim glasilima. No temeljem uvida u arhivske dokumente može se zaključiti da je započela s djelovanjem u lipnju 1945. i da je djelovala tijekom druge polovice te godine. Obavljala je savjetodavne poslove i poslove koordinacije u odnosu na Oblasni narodni odbor za Istru, mjerodavna ministarstva i druga tijela u svezi s rješavanjem pitanja oko nacionalnih, kulturnih i gospodarskih interesa dijela Istre koji je bio pod jugoslavenskom vojnom upravom. Aktivnosti Komisije najvećim su se dijelom odnosile na posredovanje u izdavanju propusnica za putovanja na područje Istre te organizaciju i popunjavanje službeničkih mjesta u tamošnjoj civilnoj upravi. Komisija je bila angažirana i oko opskrbe hranom te opremom i sredstvima za rad tamošnjih ustanova. Nastojala je steći što cjelovitiji uvid u političke, administrativne (upravne), sudske, gospodarske, obrazovne, kulturne i druge prilike na tom području. To ilustriraju i tri dokumenta čiji se cjeloviti prijepisi donose u članku, uz poštivanje uobičajenih načela pri objavljivanju arhivskoga gradiva. Prvi se dokument odnosi na organizaciju financijske službe u Istri, a drugi na razvoj turizma i obnovu hotelijersko-ugostiteljske infrastrukture na Opatijskoj rivijeri. Treći je dokument rukom pisani osvrt Ante Rojnića povodom 25. obljetnice potpisivanja Rapallskoga ugovora.

SUMMARY

Fragments on the activities of the Commission for Istrian Issues with the Presidency of the People's Government of Croatia during 1945

Valuable documents on the history of Istria are kept in the fonds and collections of the Croatian State Archives in Zagreb, the central archival institution in the Republic of Croatia. The material for the research of the period of the Second World War and the post-war period contains a small amount of records (one archive folder) created or collected through the Commission for Istrian Issues with the Presidency of the People's Government of Croatia during 1945. The archives were taken over by the Croatian State Archives ex officio from the Office for General Affairs of the Government of the Republic of Croatia and the Croatian National Parliament in 1998 and formed into a separate archive fonds (HR-HDA-1165). Although preserved in fragments, the records are a valuable source for research on issues related to the organization of government and everyday life in the Croatian part of Istria, which was placed under the Yugoslav military administration pursuant to the Belgrade Agreement of 9 June 1945 concerning the temporary division of the border area between Yugoslavia and Italy into two occupation zones. The acts on the establishment, operation and termination of the Commission were not published in the official gazettes. However, based on the inspection of the archival documents, it can be concluded that it started operating in June 1945 and that it operated during the second half of that year. The Commission performed advisory and coordination tasks in relation to the Regional People's Committee for Istria, relevant ministries and other bodies concerning the addressing of issues related to the national, cultural and economic interests of the part of Istria which was under Yugoslav military administration. The activities of the Commission were mostly related to mediation in the issuance of travel passes within the territory of Istria and the organization and filling of civil service vacations in the local civil administration. The Commission was also engaged in the supply of food and equipment and resources for work of the institutions within the concerned area. It sought to gain as complete an insight as possible into the political, administrative, judicial, economic, educational, cultural and other circumstances in the area. This is illustrated by three documents whose complete transcripts are given in the article, while respecting the usual principles for publishing archival material. The first document refers to the organization of the financial service in Istria, and the second to the development of tourism and the reconstruction of hotel and catering infrastructure on the Opatija Riviera. The third handwritten document is a written review by Ante Rojnić on the occasion of the 25th anniversary of the signing of the Treaty of Rapallo.

RIASSUNTO

Frammenti delle attività della Commissione per le questioni istriane presso la Presidenza del Governo popolare della Croazia durante l'anno 1945

Nei fondi e nelle raccolte dell'Archivio di Stato di Zagabria, l'istituzione archivistica centrale nella Repubblica di Croazia, sono conservati anche preziosi documenti sulla storia dell'Istria. Tra il materiale per le ricerche relative al periodo della Seconda guerra mondiale e del dopoguerra si trova una quantità minore del materiale (una cartella d'archivio) prodotto o raccolto dalle attività della Commissione delle questioni istriane presso la Presidenza del Governo popolare della Croazia durante l'anno 1945. Il materiale è stato accolto d'ufficio nell'Archivio di Stato dall'Ufficio per affari generali del Governo della Repubblica di Croazia e dal Parlamento nazionale croato nel 1998 di cui si è formato un fondo archivistico separato (HR-HDA-1165). Nonostante sia conservato in frammenti, esso rappresenta una fonte preziosa per le ricerche sulle tematiche relative all'organizzazione delle autorità e della vita quotidiana nella parte croata dell'Istria che, in base all'Accordo di Belgrado del 9 giugno 1945, sulla divisione temporanea delle zone di confine della Jugoslavia e dell'Italia in due zone di occupazione, fu posta sotto l'amministrazione militare jugoslava. Gli atti sull'istituzione della Commissione, sulle sue attività e sulla cessazione dell'attività non furono pubblicati sulla Gazzetta ufficiale. Però, in base alla consultazione dei documenti archivistici fu possibile concludere che iniziò con le attività nel giugno del 1945 e che operò durante la seconda metà di quell'anno. Svolgeva attività di consultazione e di coordinamento nei confronti del Comitato popolare regionale per l'Istria, dei ministeri pertinenti e di altre autorità che riguardavano la risoluzione di questioni relative all'interesse nazionale, culturale ed economico della parte dell'Istria sotto l'amministrazione militare jugoslava. Le attività della Commissione, nella maggior parte, riguardavano la mediazione nel rilascio dei lasciapassare per i viaggi sul territorio dell'Istria e l'organizzazione e l'assegnazione del personale nell'amministrazione civile. La Commissione, inoltre, era incaricata all'acquisto del cibo e di attrezzature e mezzi di lavoro per il funzionamento delle istituzioni. Cercava di acquisire una visione completa delle condizioni politiche, amministrative, giudiziarie, economiche, culturali, d'istruzione ed altre sul territorio. Lo dimostrano anche i tre documenti le cui trascrizioni complete vengono riportate nell'articolo, nel rispetto dei consueti principi per la pubblicazione del materiale archivistico. Il primo documento riguarda l'organizzazione del servizio finanziario in Istria mentre il secondo si riferisce allo sviluppo del turismo e al rinnovo delle infrastrutture alberghiere sulla Riviera di Abbazia. Il terzo documento è il manoscritto di Ante Rojnić in occasione del 25° anniversario della sottoscrizione del Trattato di Rapallo.